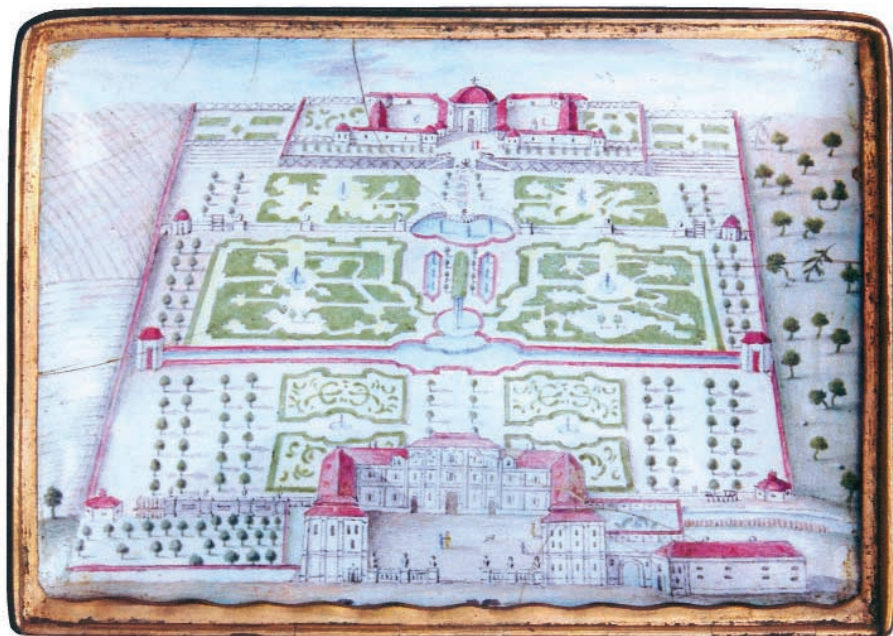

Duchcov: barokní zahrada, barokní krajina?

Sylva DOBALOVÁ

ANOTACE: Článek se podrobně zabývá podobou málo známé, zaniklé, ale pozoruhodné zámecké barokní zahrady v Duchcově. Na jejím příkladu si klade otázku po roli barokních zahrad v širším kontextu barokní krajiny.

1a

1b

Zámek Duchcov je poměrně dobře známá památka, nicméně fakt, že byl obklopený výstavní barokní zahradou, je znám jen málokomu. V okolí zámku se zhruba od poloviny 19. století povrchově těžilo hnědé uhlí a město je ze tří stran obklopeno doly; dnes zde probíhá intenzivní rekultivace. Barokní zahrada a budova špitálu, která v ní stála, byly kvůli těžbě zbořeny na konci 50. let 20. století a již neexistují.

Milovníci románů si pamatují, že na duchcovském zámku strávil závěrečnou třetinu svého života spisovatel, okultista a diplomat Giacomo Casanova a vytvořil zde svá stěžejní literární díla obsahující mnohé dobové reálie, jejichž odkaz i výzkum kolem nich žije dodnes. V paměti historiků umění jsou pak město a zámek Duchcov (Dux) spojeny zejména s kauzou zbourání barokního duchcovského špitálu (1959) a transferem fresky Václava Vavřince Reinera ze špitálu do nově zřízeného pavilonu arch. Jana Sokola, umístěného poblíž zámku v zahradě (zpřístupněno 1983, jeho rekonstrukce se v současnosti řeší). Nález ložiska hnědého uhlí pod špitálem se nepotvrdil, uhlí se zde nikdy netěžilo, hloubení dolu se zastavilo opodál, jáma a většina zahrady byla zasypána navážkou. Dramatické

zvraty jsou pro historii Duchcova a jeho před válkou hlavně německé obyvatelstvo typické.

Jen ten, kdo do Duchcova opravdu zavítá a pečlivě si prohlédne expozice zámku a příkladně zpracované panely o jeho historii, zjistí, že mezi špitálem a zámkem se rozprostírala unikátní francouzská zahrada, kterou zřídil Jan Josef z Valdštejna a pokračoval v ní jeho nástupce František Josef z Valdštejna. Podoba zahrady byla dlouho známa jen z emailové výzdoby malé tabatěrky, prezentované v expozici zámku Duchcov, která pochází nejspíše z casanovovského období zahrady, tj. ze třetí třetiny 18. století (obr. 1). To málo dostupných informací však stačilo k tomu, aby byla kompozice duchcovského zámku, zahrady a špitálu srovnávána se Šporkovým Kuksem. K tomu přispěl zejména text památkáře Josefa Kopečka, který v polovině 80. let upozornil na nové prameny týkající se několika desítek soch v duchcovské zahradě, při zámku a v přilehlém kostele.¹ Šlo o práce Matyáše Bernarda Brauna a posléze jeho dílny.

Významné zprávy o zahradě publikoval Pavel Vlček s kolegy v rámci svého článku o Františku Maxmiliánu Kaňkovi, ale v množství sebra-

Obr. 1a, 1b. Tabatěrka zdobená emailovou malbou s vedutou duchcovského areálu, třetí čtvrtina 18. století. SZ Duchcov, inv. č. DH 8229. Foto: Národní památkový ústav, 2016.

ného materiálu zůstaly jejich nálezy nepovšimnuté.² Obrazovou dokumentací naznačil Vlček význam zahrady až v *Ilustrované encyklopedii českých zámků* a zcela recentně v nevelké, ale záslužné publikaci o F. M. Kaňkovi, která vyšla v době přípravy tohoto příspěvku.³ V nedávné době byly vydány rovněž historické texty,

■ Poznámky

¹ Josef Kopeček, Vliv Kuksu na výtvarné hodnocení Duchcova a jejich vzájemné srovnání, in: *Sborník příspěvků z pracovního semináře k 300. výročí narození M. B. Brauna*, strojopis, Pardubice 1985, s. 20–33.

² Petr Macek – Pavel Vlček – Pavel Zahradník, František Maxmilián Kaňka „in regno Bohemiae aedilis famosissimus“, *Umění* XL, 1992, s. 180–227.

³ Pavel Vlček (ed.), *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 1999, s. 145–147 a 234–235. – Macek – Vlček – Zahradník (pozn. 2), s. 200 a pozn. na s. 219. – Pavel Vlček, *Slavné stavby Františka Maxmiliána Kaňky*, Praha 2016, s. 68–71.

kteřé umožnily udělat si o dějinách Duchcova a jeho zámku komplexnější obrázek. Jde o materiály ke špitálu sesbírané historikem a kastelánem zámku Mariánem Hochelem a o dějiny města Duchcov od Jiřího Wolfa, ředitele duchcovského muzea, a kolektivu.⁴ V knihách je nenápadně upozorněno na existenci barokních plánů zahrady, respektive na jejich kopie vzniklé kolem roku 1900, jak je zaznamenal duchcovský podnikatel a nadšenec pro historii Bernhard Marr (1856–1940). „Marrovo album“ je vlastně obrazovou kronikou města od jeho založení, přičemž autor se pokusil i o rekonstrukci zaniklých objektů. Závažnost jeho práce, k níž si přizval mnohé odborníky, neutrpí, ani když prozradím, že se mu díky jeho mnohočetným zájmům v Duchcově přezdíval Jára Cimrman. Na tomto místě přiznávám, že ani mně se při shromažďování zpráv o zahradě nepodařilo zcela rozplést legendy a realitu a mělo by se to stát úkolem dalšího, zejména pramenového bádání. Marrovy údaje však rozhodně nelze brát na lehkou váhu.

Duchcov byl před nástupem Jana Bedřicha z Valdštejna (1644–1694), pražského arcibiskupa, vzdělaného a zcestovalého patrona, málo zajímavé sídlo, přestože u lobkowiczského zámku je jako stavitel uváděn architekt Ulrico Aostalli. Je zde vzpomínána i renesanční zahrada. Duchcov přesto není zachycen na žádné dobové vedutě ani jej nezaznamenal Balbín ve svých rozpravách o dějinách českých, které jsou jedním ze základních pramenů pro studium české historické krajiny. Nástup Valdštejnů proměnil vzhled města velmi razantně. Jan Bedřich si místo velmi oblíbil a učinil z něj soukromé rodové sídlo. Zámek nechal do reprezentativní barokní podoby přestavět, či spíše nově vystavět architektem Jeanem Baptistem Matheyem, se kterým se seznámil v Římě a pozval ho do Čech; Mathey pro arcibiskupa stavěl v té době také palác na Hradčanech. Duchcovský zámek je považován za jednu z prvních staveb s čestným dvorem otevřeným do náměstí. V další fázi úprav Duchcova byl nevyhovující kostelík vedle zámku vztýčen nově, uvnitř zřízena valdštejnská hrobka a pro jeho výzdobu získání dědicem zámku Janem Josefem z Valdštejna sochař Matyáš Bernard Braun a malíř Václav Vavřinec Reiner, nejvýznamnější představitelé českého vrcholného baroka, kteří se posléze účastnili také výzdoby zámku i zahrady. Objekt zámku byl v druhé etapě upraven Marcantoniem a Giacometem Antoniem Canevallem a Františkem Maximiliánem Kaňkou. Pavel Vlček prokázal, že právě Kaňka, nikoliv Ottaviano Broggio, je autorem zaniklého špitálu, zřizovaného od roku 1714 a dokončeného 1728. Město získalo výrazně barokní charakter i díky jiným uměleckým a stavebním

aktivitám, např. morovému sloupu na náměstí nebo centrále kaple sv. Barbory, navržené naopak právě Broggiem. Výčtem umělců činných v Duchcově bychom mohli pokračovat, avšak to bychom se již dostali za hranice vytyčeného příspěvku, a odkazují tedy na příslušnou kapitulu Víta Honysy v monografii Duchcova.⁵ Téma špitálu je však klíčovým momentem utvářejícím podobu barokní zahrady a krajinného okolí zámku a města.

Zdá se, že mimo jistou podobu s krajinným rázem Kuksu neexistuje ve střední Evropě stejné kompoziční propojení zámku a špitálu. V případě Duchcova je navíc špitál optickým vyvrcholením náročně komponované francouzské barokní zahrady.⁶ Namísto špitálu bychom v zahradě jako její pohledové vyvrcholení očekávali spíše oranžerii, jako např. v Dobříši, či zahradní divadelní prospekt, jakým vrcholily cesty v pražském trojském zámku. V Kuksu je hospital volně v krajině spojen s lázněmi a zámkem urbanistickou osou vedoucí přes most řeky Labe a napříč údolím; nebyl kompozičně spojen s organizovanou francouzskou zahradou. Zahrada za hospitem byla původně bylinná a užitková; do tohoto stavu je nyní rekonstruována.⁷ Starší „zámecká“ úprava francouzského stylu, která zde byla zřízena, byla zcela nevhodná. V každém případě se po prostudování situace domnívám, že ačkoliv mají obě kompozice společné rysy, mohly vzniknout nezávisle na sobě. Svou roli mohla sehrát i dobová vlna zvýšeného sociálního citění. Na tu je možno nahlížet z různých úhlů – státní aparát v habsburské monarchii se začal např. ve 20. letech 18. století zabývat tuláky a žebráky a vydal patent proti potulce.⁸ Jako jediný společný jmenovatel v obou realizacích zatím vystupuje pouze sochař Matyáš Bernard Braun. Architekta krajinné kompozice Kuksu však neznáme. František Antonín Špork vyjádřil úmysl vystavět hospital pro válečné vysloužilce naproti dříve zřízeným lázním v roce 1696⁹ a objekt byl vystavěn zhruba v letech 1707–1720. Úmysl vystavět nový špitál v Duchcově je však starší; záměr existoval již z roku 1680, kdy se na své panství Jan Bedřich uchýlil před morem,¹⁰ ale k realizaci došlo až mezi lety 1714–1728 za jeho následovníka. Oba objekty byly dokončeny přibližně ve stejné době. Zatímco v obrovské budově Kuksu žilo kolem 100 vojáků a chudých a v architektuře se projevuje společný nemocniční sál, v Duchcově sloužil jednopatrový objekt jen asi 30–40 chovancům (v roce 1718 doloženo 12 starců, 12 stařen, 12 sirotků). Přizemní špitál uspořádaný kolem centrální kaple byl rozčleněn na menší pokoje včetně dětské jizby. Bydlel zde také správce, chirurg a lékárník. Lékařská péče byla poskytována zdarma městu i okolním obcím. Nepředpoklá-

Obr. 2. Anonymní plán duchcovské zahrady, druhá čtvrtina 18. století, tzv. nejstarší plán zahrady. Sbírká plánů ÚDU AV ČR, v. v. i. Foto © Vlado Bohdan, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., 2016.

dám, že by chovanci špitálu v Duchcově mohli chodit do francouzské zahrady, nicméně i v blízkosti špitálu mohla být bylinková zahrada pro účely lékárny.

Otázka, jak došlo k tak těsnému sousedství zahrady a špitálu, je důležitá, protože špitál zkrátka nemá v zámecké zahradě co dělat. Barokní teorie zahrad o ničem takovém nehovoří. Ukazuje se však, že špitální nadace v Duchcově pocházela ještě z lobkowiczského období. V Duchcově byly dva špitály – jeden tzv. městský za branami u kostela sv. Barbory a druhý vrchnostenský, který byl vybudován za Jiřího Popela z Lobkowicz.¹¹ Existence vrchnostenského zařízení se předpokládá právě na tzv. mosteckém předměstí, u kaple sv. Kříže, tedy zhruba v místech závěrečné partie dnešní zámecké zahrady. Tento druhý špitál je označen na hypotetické vedutě města Duchcova od Marra a Adolfa Kreuze, která zobrazuje Duchcov kolem roku 1600.¹² Přestože tedy Pavel Vlček uvádí, že podle pramenů rozhodnutí

■ Poznámky

4 Marian Hochel, *Valdštejnský špitál a Reinerova freska Nanebevzetí Panny Marie v Duchcově. Obrazy a dokumenty*, Opava 2014. – Jiří Wolf et al., *Duchcov. Historie, kultura, lidé*, Praha 2013.

5 Vít Honys, Barokní umění a jeho památky v Duchcově, in: Wolf (pozn. 4), s. 146–159.

6 Architektonické principy barokních zahrad dobře popsal Pavel Vlček, viz Vlček, *Ilustrovaná encyklopedie...* (pozn. 3), s. 106–117. – Jiří T. Kotlík, Barokní zahrada jako odraz dobové syntézy, in: *Historická architektura. Věda, výzkum, praxe. Sborník k počtí M. Pavlíka*, Praha 1995, s. 55–62.

7 Viz naposledy Přemysl Krejčířík – Kamila Krejčíříková, Obnova hospitalní zahrady v Kuksu, *Zprávy památkové péče* LVI, 2016, s. 511–517.

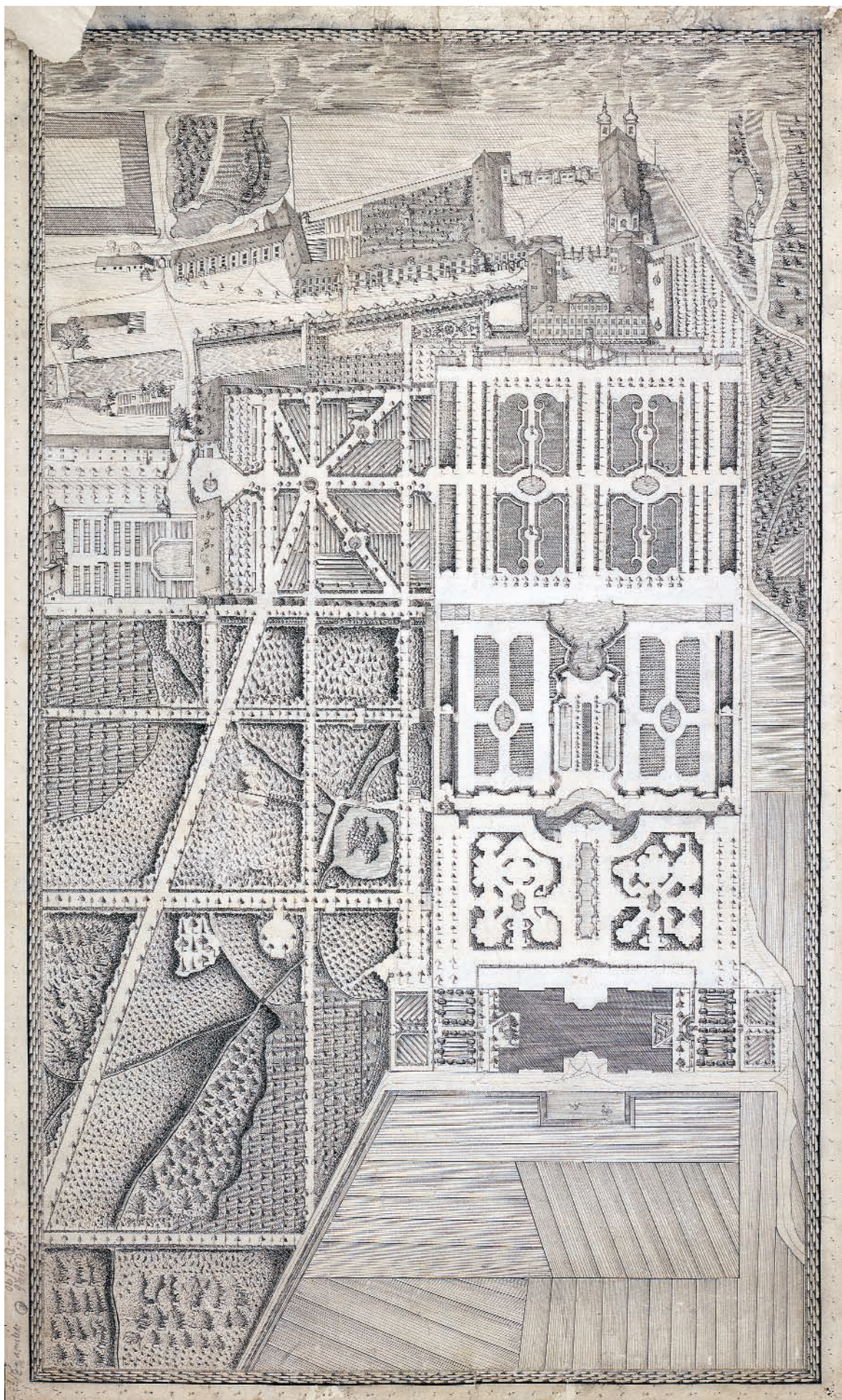
8 Pavel Matlas, Panský špitál jako prostředek disciplinace poddaných? K sociálnímu zabezpečení raně novověkého venkova, in: Milan Hlavačka (ed.), *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén* [Opera Instituti Historici Praga, řada A, Monographie, sv. 46], Praha 2013, s. 204–234 (s. 208).

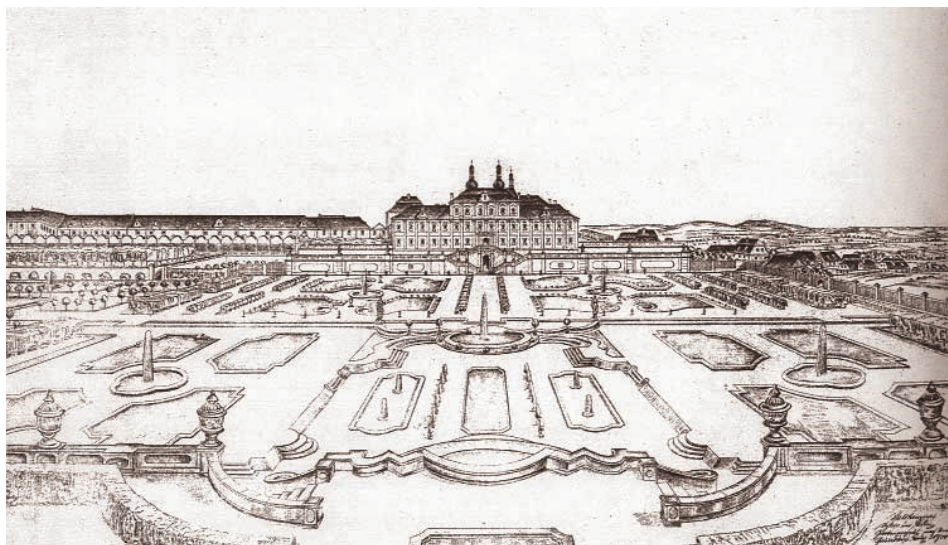
9 Ladislav Svatoš, Počátky hospitalní nadace Františka Antonína Šporka v Kuksu, *Theatrum historiae* IX, 2011, s. 97–122 (s. 98).

10 Uvedl Jiří Hrbek, Valdštejnové v barokním Duchcově, in: Wolf (pozn. 4), s. 160–179 (cit. s. 172). Okolnosti srov. Jiří M. Havlík, *Jan Fridrich z Valdštejna, Arcibiskup a mecenáš doby baroka*, Praha 2016, s. 145–146.

11 Wolf (pozn. 4), s. 114.

12 Ibidem, reprodukováno na s. 82.

3

Obr. 3. Anonymní veduta duchcovské zahrady. SZ Duchcov. Foto: Národní památkový ústav, 2016.

o novostavbě přišlo až roku 1714, označuje toto datum zřejmě až moment, kdy byl jasný výběr architekta a stavba se mohla konkrétně řešit.¹³

Rekonstrukce Marra a Kreuze ukazuje dobře fakt, že město bylo před příchodem Valdštejnů pevně svíráno hradbami. Propojení zámku, zahrady a špitálu znamenalo výraznou a cílenou expanzi prostoru sídla směrem k severozápadu. Zahrada musela být v hlavních rysech realizována spolu se špitálem, a musel ji tedy provádět již František Maxmilián Kaňka (1674–1766), jehož účast na úpravě zahrady je také doložena, jak připomenou dále v textu. V té době měl již slulý Kaňka za sebou mnohé architektonické realizace, ze zahradních to byla pražská Vrtbovská zahrada a zahrada v Cítolibeč. Jeho vklad do těchto areálů sice přímo doložen není, ale všechny okolnosti mu nasvědčují.¹⁴

Otázkou je podíl Johana Ferdinanda Schora (1686–1767). Jako autora zahrady v Duchcově jej uvádí Pelcl ve svých *Abbildungen*, které vyšly roku 1775, čtyřicet let po dokončení zahrady,¹⁵ a tato informace se dodnes v sekundární literatuře opakuje. Nebyly zatím objeveny žádné archiválie, které by Schorovu činnost potvrdily. V duchcovském albu B. Marra je uvedeno, že právě Schor je autorem precizně nakresleného „nejstaršího“ plánu zahrady, jehož originál se dnes nachází ve sbírkách ÚDU AV ČR (obr. 2).¹⁶ Marr jej datuje podle Pelcla rokem 1722. Tato nedatovaná kresba (snad předloha pro rytinu) však nezobrazuje jen hlavní francouzskou zahradu, ale i partie štěpnice, oranžerie i obory s diagonálně vedenou alejí, a bude tedy mladšího data. Zaznamenává špi-

tál, který byl dokončen v roce 1721, ale také horní bazén a kaskádu dokončenou až kolem roku 1730 a sfingy objednané v roce 1736. Kresba sama neobsahuje žádné údaje, jež by přiblížily její autorství nebo dataci.

Johann Ferdinand Schor, mnohostranná a málo probádaná postava českého pozdního baroka, pozdější profesor pražské stavovské inženýrské školy, byl innsbrucký malíř, architekt a tvůrce iluzivních prospektů.¹⁷ Zanechal po sobě i několik písemných pojednání a přednášek o stavitelství, perspektivě a vodohospodářství. Je uváděn jako autor u několika dalších českých zahrad, zejména u Dolní Lukavice a Hořovic. Schor pracoval také jako „inženýr hydrauliky“ na splavnění Vltavy. Je tedy možné, že v Duchcově mohl navrhnout vodní režim zahrady s její mimořádně náročnou sestavou bazénů, kaskád a vodotrysků, jakou neznáme z jiné české zahrady. Perspektivní veduta hotové zahrady, doložená jen špatnou xeroxovou kopií, kterou před mnoha lety dovezl dnes již zapomenutý návštěvník na zámek Duchcov, by mohla spíše než se Schorem souviset s vyobrazením na tabatěrce (obr. 1).¹⁸ Veduta zobrazuje zahradu z pohledu pod kaskádou, pozorovatel měl za zády špitál a kaskádu mezi lesíky horní terasy zahrady.

Archivní zprávy k zahradě publikoval s využitím výzkumů Pavla Zahradníka Pavel Vlček. Shrňme tedy podle něj, že se zahrada začala budovat po roce 1717, velké výdaje byly zaznamenány v letech 1723 a 1724. Znovu pak výdaje stoupaly v letech 1727–1731, zvláště v letech 1728 a 1730, kdy se pohybovaly v sumách kolem 6 000 zlatých. Mimo hlavní zahradu je uváděna ještě i menší zahrada, na kterou bylo vynaloženo v roce 1725 kolem 110 zlatých, a kuchyňská zahrada za takřka 728 zlatých. 13. května 1727 byly pro zahradu vypracovány

stavební body.¹⁹ Mezi ně patřil požadavek na zřízení dobře vyzdžené „horní nádrže“, která před špitálem sbírala vodu. Z plánů je jasné, že potrubí vedlo pod špitálem a voda prýštila do dlouhé kaskády a poté do dolního velkého bazénu, který byl nejnižší úrovní zahrady. Za výstavbu kaskády se roku 1729 vydalo ještě navíc přes 2 000 zlatých. Uveden je také jinak neznámý zahradník a zednický mistr Abraham Teuchner z Duchcova, kterému měly být sděleny podrobnosti. Vlček dále uvádí, že dozor nad stavbou měl František Ignác Prée, který, když byl dotázán na plán zahrady, „ohlásil, že plán je u pana Kaňky, který v něm má něco změnit, a je třeba požádat o něj u něho“.²⁰ V březnu 1729 „v duchcovské zámecké zahradě se v úkolu vykopává velká kaskáda a tento týden bude hotovo. Příští týden se začne s vykopávaním nádrže nad špitálem“. Na začátku května byly hotovy základy kaskády, ale pokračovalo se ještě ve výkopových pracích na nádrži. Fontány měly být natřeny jednotící barvou; hovoří se o sochách dvou mořských koní i s delfíny a mísami a o skále pod mořskými koňmi, kterou bychom předpokládali u kaskády. Natřeny měly být i fontány v lesních bosketech, fontána nad velkým bazénem a dvě figury a džbán nad „wasserketten“. Zahrada měla být hotová roku 1733. Vlček se domnívá, že tyto kamenické práce zřejmě dodal místní Johann Joseph Sandtner a některé ze soch mohl zhotovit Mattheus Kühnel, kteří vyúčtovali blíže neznámé sochy v roce 1733.²¹

■ Poznámky

13 Vlček, *Slavné stavby...* (pozn. 3), s. 28.

14 Viz Vlček, *Slavné stavby...* (pozn. 3), s. 45–47 (Vrtbovská zahrada). – Sylva Dobalová, *Barokní zahrady v Čechách*, in: Petr Macek – Richard Biegel – Jakub Bachtík, *Barokní architektura v Čechách*, Praha 2015, s. 661–673. – Martin Ebel – Pavel Vlček, *Zámecká zahrada v Cítolibeč*, *Průzkumy památek* II, 1995, s. 23–30.

15 František Martin Pelcl, *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler [...]* Zweiter Teil, 1775, s. 155.

16 ÚDU AV ČR, v. v. i., Sběrka plánů, sign. SPD W-DI/90.

17 Věra Naňková – Pavel Vlček, Schor, Johann Ferdinand, in: Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 590–592.

18 Obrázek by mohl pocházet z některého německého archivu.

19 Citováno podle Vlček, *Slavné stavby...* (pozn. 3), s. 69, pět stavebních bodů z 13. 5. 1727 viz SOA Praha, RA Valdštejnů, karton I-5/22, inv. č. 2896.

20 Podrobné odkazy na archiválie ze SOA Praha, rodového archivu Valdštejnů, viz Vlček, *Slavné stavby...* (pozn. 3), s. 68–71, ale v archivu je uloženo více pramenů, např. karton 24, s. 187 sešit Lust und Ziertgarten.

21 Macek – Vlček – Zahradník (pozn. 2), s. 200. – Vlček, *Slavné stavby...* (pozn. 3), s. 69.

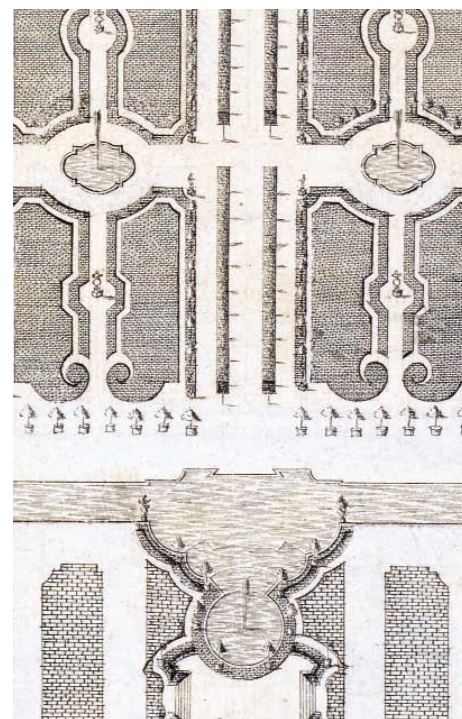
Po dokončení výstavby byla zahrada vybavena sochařskými díly. V letech 1735–1738 je tvořil Matyáš Bernard Braun. Ten již dříve dodal dřevěné plastiky pro duchcovský kostel a také sochy na pilíře uzavírající čestný dvůr a pro atiku špitálu. V uvedených letech, jak zjistil Josef Kopeček, pak František Josef z Valdštejna a Matyáš Braun uzavřeli ještě smlouvy na sochařské práce pro zámeckou zahradu na šestnáct ovidiovských figur a dvě egyptské vázy, dále 1. září 1736 na 8 soch, z nichž „dvě dvojité“ a dvě sfingy, 3. června 1737 na 12 dvojitých dětských soch a jednu ženskou figuru a 24. srpna ještě na 14 bust a 2 ležící sfingy. Byla to poslední velká braunovská zakázka, čítající přes padesát soch. Na nejstarším plánu zahrady je bohužel sochařská výzdoba zaznamenána jen zkratkovitě, nápadné je však velké množství různých váz, které uvedené výkazy neobsahují. Sochy figur jsou soustředěny zejména v prvním parteru pod zámek, kde dekorují rohy broderiových záhonů a „náměstíčka“ mezi nimi (obr. 4). Patrné je rovněž rozmístění několika soch kolem největšího bazénu. Logické by bylo umístění mořských koní ve zpěněném proudu kaskády. Na plánu jsou však v horní části kaskády zobrazeny spíše ležící postavy; na okraji špitální terasy leží dvě sfingy (obr. 5). Ze soch v zahradě se dochovalo v nice monumentálního soklu zámku sousoší Boreás a Oreithya (dnes v zámku); dále Niké (dnes v Knížecí zahradě), Venuše, Andromeda a Amfitrité (vně Sokolova pavilonu) a Flora (uvnitř pavilonu). Sochy bohů byly nicméně připsány Braunově dílně, konkrétně Antonínu Braunovi.²² Dvě ze soch sfing a hlava velryby jsou v zahradě dodnes – druhotně byly umístěny v tzv. Sfingovém rybníčku. Některé z prací jsou ztraceny, jiné byly rozmístěny v Teplicích, Oseku, Litvínově a Mostě.²³ Tento můj výčet není vyčerpávající; jeho účelem je jen upozornit na ikonografickou linii výzdoby zahrady.

Vedle uvedených vizuálních pramenů je zajímavým zdrojem informací o zahradě plán ze zmíněného alba Bernharda Marra (obr. 6). Obsahuje také podrobný text, ve kterém se tvrdí, že jde o zaznamenání stavu valdštejského parku k roku 1730. Plán by mohl vycházet ze zmíněného nejstaršího plánu zahrady, ale obsahuje mnohé odlišnosti, respektive zkreslení, např. ve tvarech bazénů. K jeho přednostem však patří plán vodovodního potrubí, které dohromady s popiskami dává jistou představu o vodním režimu zahrady, ovšem jak jej rekonstruoval Marr.

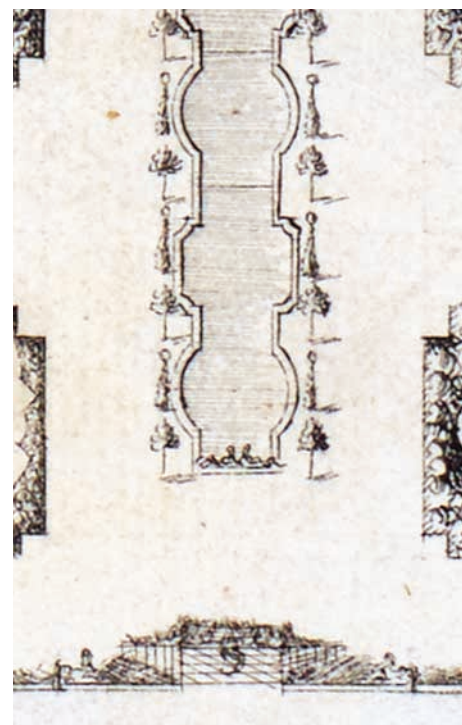
Můžeme se tedy pokusit zahradu popsat. Střední křídlo zámku je přístupné z průchodu, kterým lze projít až na terasu zámku. Odtud klesá do zahrady dlouhé dvouramenné schodiště s podestami, vinoucí se ještě přes dru-

hou, nižší terasu. Průzkum na místě naznačuje, že pod terasami zámku byl zřejmě systém grot; lví hlavy s tryskami umístěnými ve spodní části terasy potvrzují i zde přítomnost vody. Kompozice partie mezi zámek a špitálem byla přísně symetrická podél hloubkové osy. Na velkou niku mezi schodišti navazovala hlavní osa zahrady, která klesla a opět vystoupila v mělkých terasách ke kapli špitálu. Délka zahrady byla cca 310 m. Převýšení bylo 7 metrů; uvádí se, že výška terasy špitálu byla ve stejné rovině jako terasa zahradního průčelí zámku.²⁴ Prostor francouzské zahrady byl rozdělen do tří oddílů, v nichž byla rostlinná složka uspořádána výškově. První oddíl byl charakterizován broderiovými záhony se dvěma příčnými fontánami s vodotrysky; po stranách byly záhony ohraničeny zelenými stěnami a loubími. Tato část byla na konci uzavřena vodním kanálem, zaujímajícím celou šířku zahrady. Uprostřed byl kanál rozřazen dvojicí bazénů, přičemž z většího bazénu tekla přepadem voda do menší oválné nádrže s vodotryskem, nacházející se na nejnižší úrovni zahrady. Tato sestava byla směrem ke špitálu obkroužena sochami. Spodní úroveň zahrady zaujímaly dvě úzké podlouhlé nádrže, opět dekorované vodotrysky; po stranách bylo možno vystoupit do travnatých parterů à l'Angloise opět s dvojicí oválných fontán s vodotrysky. Spojnici se třetí částí zahrady tvořilo zatočené schodiště, obkružující ledvinkovitý bazén, kam prýštila voda z kaskády na nejvyšší úrovni zahrady. Kaskáda vedla vodu mezi salonky stromových bosketů, ve kterých byly ukryty poslední dvě fontány s vodotrysky. Plány vyobrazují ještě několik sochařsky zdobených altánků.

Na odvrácené straně špitálu byla umístěna velká zásobní vodní nádrž, pod špitálem vedl kanál a z něj voda stékala po kaskádě do centra zahrady. V zahradě však byly další zdroje vody. Byl to hlavně potok Perlenbach. Marr uvádí, že jeho prudký tok dokázal vodotrysky tlačit tak, že bez jakýchkoliv mechanismů stříkaly asi do výšky 2 až 3 metrů. Další zásobárnou byly tři nádrže poblíž zámeckého pivovaru, které mohly mimo hospodářské užití vést vodu do

4

5

■ Poznámky

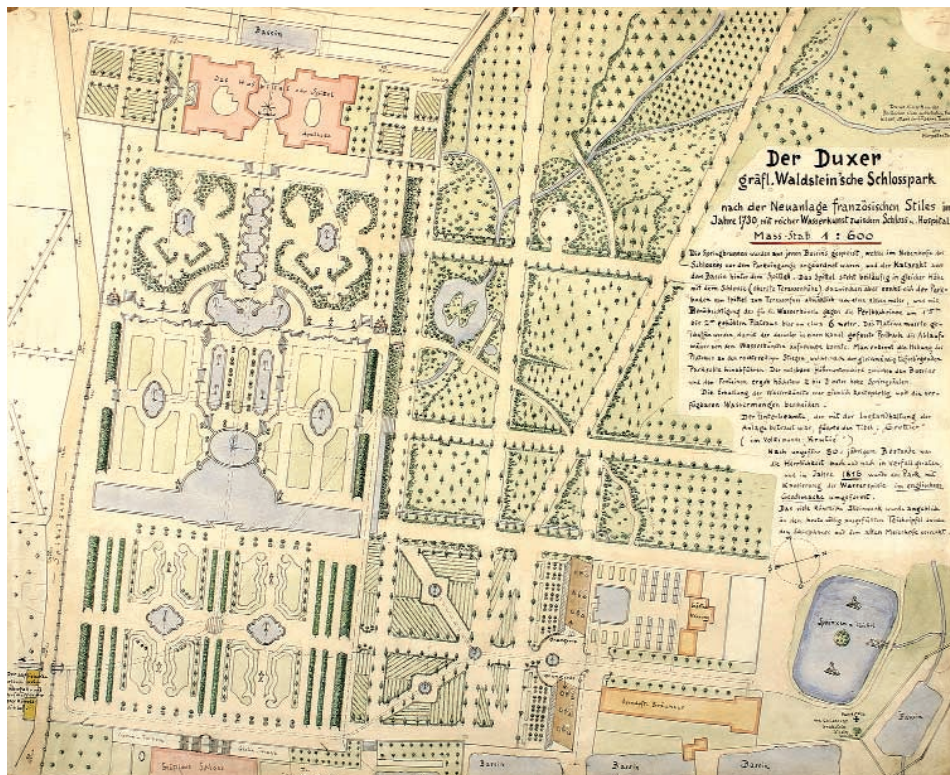
22 Srov. Ivo Kořán, *Braunové*, Praha 1999, sochy pro čestný dvůr a špitál s. 94–98, pro zahradu s. 106–107 a pozn. 7, s. 118, 126 a 126 s další literaturou.

23 Srov. Pavel Koukal – Josef Zába, *Zámek v Duchcově a jeho stavebně historický vývoj*, in: Karel Ulip (ed.), *Duchcov 1240–1990: sborník k dějinám města*, Teplice – Duchcov 1990, s. 101–117 (s. 109 – uvádí se, že asi 30 soch ze zahrady lze porůznu identifikovat).

24 Viz popisky na plánu B. Marra, *Městské muzeum Duchcov*, Bernhard Marr, sborník S-XXVa, sine pag.

Obr. 4. Anonymní plán duchcovské zahrady, druhá čtvrtina 18. století (tzv. nejstarší plán zahrady), detail velkého bazénu. Sbírká plánů ÚDU AV ČR, v. v. i. Foto © Vlado Bohdan, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., 2016.

Obr. 5. Anonymní plán duchcovské zahrady, druhá čtvrtina 18. století (tzv. nejstarší plán zahrady), detail se sfingami a kaskádou z plánu duchcovské zahrady. Sbírká plánů ÚDU AV ČR, v. v. i. Foto © Vlado Bohdan, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., 2016.

Obr. 6. B. Marr, Podoba zámeckého parku v roce 1730. Muzeum města Duchcova. Foto: Muzeum města Duchcova, 2016.

mohly stát prakticky kdekoliv, příklad Duchcova je jedním z mnoha, které dokazují opak. Zahradby zásadně utvářely nejen charakter města, ale i charakter venkovské krajiny. Nešlo jen o export uměleckých děl, která v podobě kaplí a sloupů vnašela do venkovského života nové estetické a duchovní prvky. Sama zdůrazněná místa v krajině a cesty k nim, nově zasazené stromy, vzniklé dominanty, lepší dostupnost lid-skému přelévání formovaly vnímání krajiny a dávaly obyvatelům možnost ji označit, zabydlet. Barokní zahrady se staly nedílnou součástí české barokní krajiny.²⁹

Vztahem krajiny a zahrady se zabýval už Alberti či Leonardo da Vinci. Nelze vystavět kopii vily jinde, ve zcela odlišném přírodním reliéfu. Neskutečné a finančně devastující úpravy francouzských zahrad a jejich okolí, vrcholící v projektech Andrého le Nôtra, zde nemusím jistě připomínat. České barokní zahrady jsou oproti francouzským i německým drobnější a přehlednější, jejich měřítko je jiné. Ale v rámci jejich vzniku bylo utvářeno i jejich okolí – razantnější přístup známe např. ze zámku Valeč

partie zahradnictví a skleníků. Čtvrtá vodní nádrž, tzv. labutí rybník, zaujímala část dnešní „Knížecí zahrady“, jež byla rekonstruována v letech 1967–1968 jako připomínka barokní etapy zahrady. Toto malé giardino secreto, uzavřené ve zdech, se nachází již na nejstarším plánu zahrady; uvádí se, že vzniklo po roce 1731.²⁵ Tehdy bylo možno z něj sejít do hlavních zahrad; dnešní režim areálu s odlišnými vlastníky bohužel zcela znemožňuje návštěvníkům užívat propojení mezi zahradami a zámkem.

Mimo okrasné partie zahrad však duchcovská realizace vynikala na svou dobu obrovskými skleníky a vůbec velkoryse řešeným zahradnictvím se samostatnou vodní nádrží. Jedna pomerančová zahrada se nacházela přímo před oranžeriemi; před nimi směrem k francouzské zahradě byly pravděpodobně záhony kuchyňské zahrady, rozčleněné hvězdovitě uspořádanými cestami. Za skleníky plány ukazují malá pařeniště a další záhony; Marr zde na jednom z dalších svých plánů uvádí i ananasovníky. Dále v oboře, za dodnes dochovaným domem zahradníka, vidíme ovocný sad a také nezbytný kuželník. Druhá, větší pomerančová zahrada pak byla vytvořena pod jižním křídlem zámku. Nejstarší plán a další dva plány duchcovského zámku a města z 18. století, uložené v UDU,²⁶ ukazují v této partii, mimochodem opět vyzdobené fontánami a vodotrysky, jak stromky v květináčích, tak polopilíře zřejmě skládací oranžerie či fíkovny (obr 8 a 9).

Nejstarší plán zahrady ukazuje také velkou část obory; nezahrnuje ale partii kolem tzv. Sfingového rybníčku. Sochy dvou sfing a hlava velryby sem zřejmě byly přeneseny v letech 1816–1818 během redukování zahrady na anglický park.²⁷ V rámci obory si povšimneme zejména dlouhé osy, která ji protíná. Zůstala v oboře změněná na park i po uvedených úpravách, viz např. jeden z plánů zobrazujících postupnou simplifikaci areálu (obr. 7). Ovšem ze „Schorova“ plánu je zřejmé, že diagonální osa byla vytyčena už v rámci celé francouzské zahrady, nebo alespoň v rámci zahradnictví, a je tedy starší než anglická úprava parku. Směřuje daleko do krajiny, podél kláštera v Oseku na vrch Stropník, kde ústila přibližně do míst tzv. Krásné vyhlídky kousek pod skalnatý vrchol hory. Vrch Stropník umožňuje dodnes široký a mimořádně působivý rozhled po okolí. Udává se, že alej v zahradě byla v letech 1816–1818 osázena stromy a že její konec v zahradě byl už v 19. století ohrožován jedovatými plyny vycházejícími ze zemských hlubin.²⁸ Pamětníci uvádějí, že v lesích pod Stropníkem byly vysazeny stromy odlišné barvy listů, které měly vytvářet písmeno W. Valdštejnská osa se výrazně v krajině projevovala, propojovala ploché podhůří s východní partií Krušných hor.

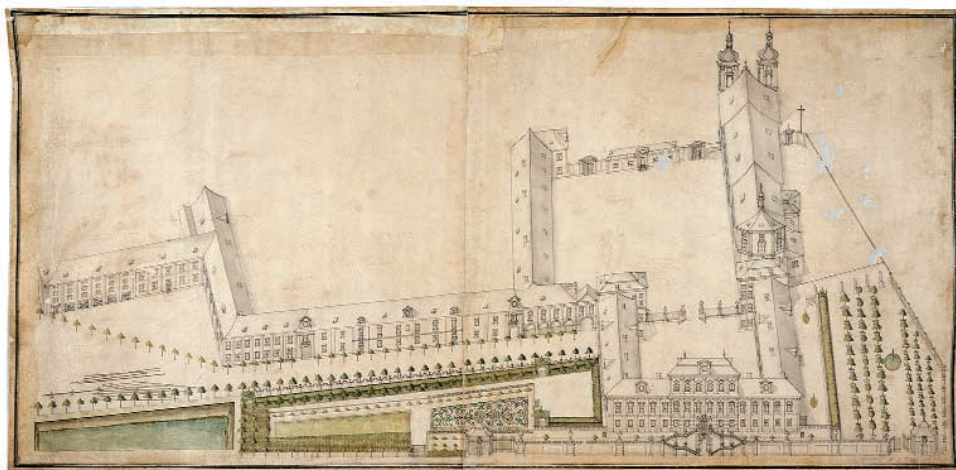
Co říci závěrem? Tématem jiřetínské konference byla krajina a venkov v baroku. Ačkoliv se může zdát, že barokní zahrady byly mikrosvětvy uzavřenými dovnitř do sebe mezi ohradní zdi, kam mohli chodit jen vyvolení, a že by

■ Poznámky

- 25** Např. Malá monografie Duchcovska, sv. 10.
- 26** Sbírka plánů ÚDU AV ČR, v. v. i., sign. SPD W-D-I/86 (zámek, kostel a město); SPD W-D-I/87 (pohled na zámek a kostel ze zahrady), publikoval Vlček, *Slavné stavby...* (pozn. 3).
- 27** Pavel Hušek, *Zámecký park v Duchcově*, nepaginovaná skládáčka ze souboru *Historické zahrady a parky Severočeského kraje*, Ústí nad Labem 1983. Proměnu zahrady do podoby anglického parku dokumentují plány z NA v Praze, Rodinný archiv Valdštejnů, inv. č. 4897 (plán z roku 1798) a NA v Praze, Velkostatek Duchcov – Horní Litvínov, inv. č. 1152 (plán z roku 1886) a také další plány, tentokrát z pera B. Marra, dochované v Městském muzeu Duchcov. Uvedené plány jsou reprodukovány v publikaci Hochela (pozn. 4).
- 28** Marr, Projekt úpravy zámeckého parku v anglickém stylu v letech 1816–1818, sborníky S-XXVa, sine pag., viz Hochel (pozn. 4), obr. 7 barevné přílohy.
- 29** Z množství literatury na toto téma upozorníme zejména na texty Evy Semotanové, např. Eva Semotanová, Ranně novověká krajina Česka – co o ní víme? (esej), in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (edd.), *Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka*, sv. 1, Praha 2007, s. 397–404, ale také např. Mojmir Horyna, Tvář barokní Čechie. Baroko v české paměti a historické krajině, in: Vít Vlnas (ed.), *Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století*, Praha 2001, s. 249–255.

7

8

9

Obr. 7. Situační plán duchcovské zámecké zahrady a parku z roku 1798, SOA Praha, RA Valdštejnové, inv. č. 4897. Foto: SOA Praha, 2016.

Obr. 8. Plán zámku Duchcova, 18. století. Sběrka plánů ÚDU AV ČR, v. v. i. Foto © Vlado Bohdan, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., 2016.

Obr. 9. Plán zámku Duchcova a města 18. století. Sběrka plánů ÚDU AV ČR, v. v. i. Foto © Vlado Bohdan, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., 2016.

u Karlových Varů, kde byly upravovány vrcholy kopců, aby vznikl líbivější dojem. Výstavba barokních zahrad nepochybně přispěla k typickému výrazu české krajiny, kterou nejčastěji definujeme jako barokní kulturní krajinu. Česká krajina je barokní krajinou prostoupena.

V časopise Respekt vyšel na podzim 2016 článek „Uctívání krajina“, rozebírající vliv krajiny na národní povahu.³⁰ Článek staví do kontrastu uklizenou přírodu Čech oproti divokým lesům Slovenska. „Celá česká krajina je vlastně zahrada, kde máme vše pod kontrolou.“ Z této organizované krajiny vychází podle autora textu věcnost Čechů, sebejistota, jejich pocit bezpečí, který si nechťejí nechat vzít. Proč se nechat rušit metafyzikou? Potřebu kontaktu s tím, co člověka přesahuje, zprostředkuje Čechům pro-

cházkou přehlednou a uklizenou českou kotlinou. Musím říci, že i já mám většinu z české krajiny podobný pocit; podnebí i reliéf krajiny jde jejímu zušlechťování a polidšťování vstříc. Navíc, pokud máme vzhledem k problematice severních Čech připomenout krajinu nově reaktivovanou, je opět organizovaná a „zametená“.

Ostatně tezi, že česká zem vypadá jako zahrada, formuloval již Bohuslav Balbín: „Jestliže se podíváš z nějakého vyššího kopce, třeba z Řípu, Bezdězu nebo ze Sedla na českou zemi, budeš si myslet, že vidíš nějakou hodně velkou zahradu. Tak je všechno do kousíčku obděláno a v barvách se střídá bílá s červenou [...]“.³¹ Duchcovská zahrada se kdysi řadila k nejvelkolepějším vrcholně barokním realizacím v Čechách. Když připomenou pouze venkovská sídla, jde o skupinu zahrad v Lysé nad Labem, Kuksu, Cítolibech, Valči a Hořovicích, a k nim bychom měli přiřadit alespoň pražskou Vrtbovskou zahradu. Zahrada v Duchcově je možná svými vodními triky i předčila. Všechny tyto zahrady jsou typické sochami Matyáše Bernarda Brauna i jeho dílny, která pokračovala v jeho odkazu. Braunovi je připisována schopnost dokonalého propojení architektury, přírody a plastického tvaru sochy

a smyslu pro přehlednost vzájemných vazeb. Sochař vytvářel nové dominanty, jež respektovaly celkový ráz prostředí, umisťoval sochy na podstavce měřítka vhodného pro vzniklý horizont, dával si záležet na malebných konfiguracích. Jeho vklad podtrhl specifikum českých barokních zahrad. Měl velký podíl na formování české barokní krajiny. Výzkumný projekt mapující Šporkovy zásahy v krajině kolem Kuksu konstatoval, že stopy barokní krajiny, volné i komponované, zůstaly v české krajině dodnes, postupně však mizí.³² Kauza duchcovské zahrady a krajiny, dramatických proměn kolem zámku, zrcadlí navíc mnoho z novověkých dějin Čech. Neměli bychom tedy na její historii a historickou podobu zapomínat.

■ Poznámky

³⁰ Martin M. Šimečka, Uctívání krajina, *Týdeník Respekt* XL, 2016, viz <https://www.respekt.cz/tydenik/2016/40/uctivana-krajina>, vyhledáno 16. 2. 2017.

³¹ Podle: Bohuslav Balbín, *Krásy a bohatství české země*, Praha 1986, s. 147.

³² Kulturně historická analýza oblasti Kuks a Betléma v rámci původního nadačního panství Choustníkovo Hradiště, odborný garant Jan Hendrych, <http://www.kuks.estranky.cz>, vyhledáno 15. 3. 2017.